

Luka Vukojević
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb

STRUKTURNO-SEMANTIČKI STATUS POREDBENIH REČENICA*

U radu se razmatra gramatički status poredbenih rečenica i njihov odnos prema načinskim rečenicama: postoje li poredbene rečenice, jesu li one vrsta načinskih ili su pak poseban strukturno-semantički tip priložnih rečenica? Poredbene se rečenice promatraju u korelativnim sintaktičkom sustavu. Istražuju se i opisuju njihove ustrojstvene, funkcionalne i značenjske osobitosti, posebno osobitosti onih poredbenih rečenica kojima se izriče jednakost. Po nekim svojim obilježjima poredbene su rečenice slične odnosnim rečenicama. Za opis poredbenih rečenica iznimno je važno proučavanje unutrašnjeg ustrojstva sintaktičkih skupina (pridjevske, imenske i glagolske), pa se tome posvećuje primjerena pozornost.

U hrvatskim gramatikama, pa ni u hrvatskoj sintaktičkoj literaturi uopće, još uvijek nije riješen sintaktički i sintaktičko-semantički status poredbenih rečenica, a nisu riješene ni opisane sastavnice i temeljna obilježja sintaktičko-semantičkoga količinskoga i kakvoćnoga poredbenog mehanizma.

Zašto se poredbene rečenice jedanput, istina rijetko, izdvajaju u poseban, od načinskih rečenica različit, strukturno-semantički tip, drugi put, i to najčešće, tumače samo kao semantički tip, podvrsta načinskih rečenica, a često uopće i ne spominju? To je po našem mišljenju zato što su u većini tih gramatika poredbeni relatori opisivani kao semantički subordinacijski veznici koji određuju značenje složene rečenice i najvažniji gradivni element njezina ustrojstva, a zavisnosložene poredbene rečenice opisivane su kao kategorija vezničke subordinacije te najčešće svrstavane u priložne zavisnosložene rečenice.

* Ovo je razradena i proširena verzija referata *Poredbene rečenice – vrsta načinskih ili poseban strukturno-semantički tip*, Riječki filološki dani, 5. prosinca 1996.

I u gramatikama drugih jezika, pa i u sintaktičkoj literaturi uopće, ta su pitanja rješavana različito, a često i proturječno. Prije nego što pokušamo smanjiti te razlike i ukloniti proturječnosti, izložiti ćemo ukratko rješenja tih pitanja u hrvatskim, nekim južnoslavenskim, nekim slavenskim i nekim neslavenskim gramatikama.

Pregled hrvatskih gramatika počet ćemo s Babukićevom¹, u kojoj je sintaksa rečenice prvi put u hrvatskoj gramatičkoj povijesti obrađena šire, zanimljivije i u mnogim aspektima moderno. U njoj se, istina, ne govori ni o načinskim ni o poredbenim rečenicama, zavisnosložene rečenice i inače su šturo opisane, pa se jedini relevantan podatak za našu temu, temeljen na pretpostavci o funkcionalnom paralelizmu, može naći u razvrstavanju priložnih oznaka na semantičke razrede — spominju se samo načinske. No, u toj se gramatici može naći nešto što je puno zanimljivije i inspirativnije za proučavanje i opis složenih ustrojstava. U njoj se name subordinirani veznici određuju ovako: »Svaki podredni veznik je uprav govoreć dvoudan i sastoji se iz pokaznoga i odnosnoga veznika. Pokazni veznik stoji u glavnom stavku, a odnosni u pobočnom. Pokazni se često ispuštja ...«². To je osnova i bit korelativnoga sintaktičkog sustava³.

Weber Tkalčević u *Skladnji*⁴ između ostalih subordiniranih veznika izdvaja i prisposodobne (poredbene), načinskih nema. Poredbeni se veznici potom razvrstavaju u tri skupine: 1. *kano (kao, kako), poput, nego*, 2. *kano što, nego što*, 3. *kano da*. Ti veznici, kaže se, stoje kad se dvije riječi ili dvije izreke među sobom prisposdobe. Veznici prve skupine prisposobljuju samo dvije riječi (veznik *nego* stoji samo kad je jedna ili obje riječi u komparativu), veznici druge skupine spajaju izreke, a veznik *kano da* »prisposoblja jednu izreku s drugom, ali ne priznaje za istinitu onu pred koju se metje, već ju samo kano takovu dopuštja«⁵. Još se kao udvostručeni spojni usporedni veznici spominju *tolí ... koli, tako ... kako, što ... to*. U poglavlju o pokraćenim izrekama prilično se moderno tumači poredbena elipsa

¹ Usp. Babukić 1854.

² Usp. Babukić 1854:409–410.

³ Korelacija je doduše klasičan pojam tradicionalne indoeuropske poredbene gramatike.

⁴ Usp. Weber Tkalčević 1859.

⁵ Usp. Weber Tkalčević 1859:131. Primjeri su za prvu skupinu *Kako narodi, tako i svi jezici stvoreni su porazumljenja radi; Današnjí je ilírski pravopis bolji nego svi dojakošnjí*, za drugu skupinu *A ja kako (god) što sam Talfíji pisao, tako sam kazao i g. Grimmu; Ako mi u tom(e) poslu jednako uzradimo ovako, kao što smo dosad radili, onda to mora biti*; za treću skupinu *Učirni mi se kano da me je grom shvatío (isticanja su naša)*.

(ispuštanje predikata zavisne rečenice na temelju njegove istovjetnosti s predikatom glavne rečenice): *živi kano bubreg u loju = živi tako, kano što živi bubreg u loju*. I tu su nazočni elementi korelativnog sustava: pred drugu riječ ili izreku iza prisposodbnih veznika (osim *nego, nego što*) *nego, nego što*) stavljaju se veznici *tako, ovako, onako*.

U Parčićevoj gramatici⁶ gotovo da i nema sintakse. Ipak se u obradbi riječi po vrstama može pronaći jedna važna obavijest koja se odnosi na predmet našeg istraživanja. U obradbi veznika kao vrste riječi, između ostalih vrsta veznika, mogu se naći i komparativni *kako, kao, kao što, kao da, nekmoli, a kamoli*. Dakle, veznike koje novije hrvatske gramatike gotovo beziznimno određuju kao načinske (*kako, kao da, kao što*) Parčić određuje kao poredbene.

Maretićeva je gramatika⁷, općenito što se tiče sintakse rečenice i posebno što se tiče poredbenih rečenica, bitan nazadak u odnosu na Weber Tkalčevićevu. Maretić ima načinske ili poredbene veznike, a oni su *gdje, kako, kao, kako god, kao i, kao što, kano, nego, nego i, negoli, nego što, nekmoli, no, što i već*. Po primjerima koji se uz te veznike donose vidi se da Maretić ne razlikuje rečenične poredbene konstrukcije od nerečeničnih poredbenih konstrukcija (kao primjer gdje veznik *kao* veže rečenice daje se *bit će svašta kao i za Božić*, a gdje veže riječi *zdrav kao lav*). Poredbeni se i načinski veznici ne razdjeljuju, pa se može pomisliti da i jedni i drugi vežu i načinske i poredbene rečenice.

Opis i tumačenje poredbenih rečenica u Florschützovoj gramatici⁸ najbolji je opis i tumačenje tih rečenica u svim hrvatskim gramatika, i prije i poslije nje. U njoj se sve "sporne" rečenice određuju kao poredbene⁹ te se razlikuju poredbene

⁶ Usp. Parčić 1873.

⁷ Usp. Maretić 1963.

⁸ Usp. Florschütz 1943.

⁹ Ipak, ni Florschütz nije baš posve siguran kad je riječ o poredbenim rečenicama koje izriču jednakost (*Svatko radi kako misli, Kakav otac takav sin, Što više ljubavi vraćaš, više ćeš je primiti*) jer kaže: »Takve poredbene rečenice upravo su načinske rečenice te odgovaraju na pitanje *kako? koliko?* i sl.« (str. 147). Da su takve rečenice i načinske, neka u većoj, neka u manjoj mjeri, to bi se moglo prihvatiti. Ne znamo kako bi se uz rečenicu *Kakav otac takav sin* moglo postaviti pitanje *s kako?* ili *koliko?*. Kad razvrstava priložne oznake (ima samo vremenske, mjesne, uzročne i načinske), Florschütz repertoar pitanja uz načinske priložne oznake kudikamo je razvedeniji – pitanja su *kako?, čime?, s kime?, sa čim?, koliko?, koliko puta?, kao tko ili što?, nego tko ili što?, od koga ili čega?* (uz komparativ). Tipične poredbene priložne oznake svrstane su u načinske (*Leti kao munja, Bolji je dobar glas nego zlatan pas, Šire je nebo od mora, duže je more od polja*). Poredbene rečenice s komparativom zapravo odgovaraju na disjunktivno pitanje

rečenice kojima se izriče jednakost (*kao što, kako, kao što ... tako, kako ... tako (onako), koliko ... toliko, koliki ... toliki, kakav ... takav* itd. i uz dvostruki komparativ *što, što ... to (sve to)*), poredbene rečenice kojima se izriče nejednakost (*nego* i *nego što* za potpune rečenice te *nego* i *no* za dijelove rečenice), poredbene rečenice kojima se izriče pojačanje (*ne samo (da, što) ... nego i (već i)*¹⁰), poredbene rečenice kojima se izriče odnos veće/manje ili obrnuto (*kamoli, a kamoli, nekmoli, a nekmoli*) i nestvarne poredbene rečenice (*kao da, kada, mjesto da*¹¹).

U Brabec–Hraste–Živkovićevoj gramatici¹² prvi se put, i to vrlo oštro, načinske i poredbene rečenice razdvajaju kao dva tipa zavisnih sintaktičkih ustrojstava. Zanimljivo je da u toj gramatici, u kojoj se dosljedno primjenjuje funkcionalni kriterij u klasifikaciji subordiniranih rečenica, dakle kriterij koji se temelji na funkcionalno-semantičkom paralelizmu između zavisnih rečenica i članova rečničkog ustrojstva, među priložnim oznakama nema poredbene priložne oznake, iako bi je prema tom kriteriju trebalo očekivati¹³. Koliko je god to razlikovanje po našem mišljenju opravdano, kriterij tog razdvajanja nije jasno izrečen, a teško ga je i razabrati. Kaže se samo da načinske rečenice kazuju kako se vršila radnja glavne rečenice, a poredbenima uspoređujemo sadržaje glavne i zavisne rečenice. Načinske se rečenice vežu veznicima *kako, kao da, kao što, kada*, a mogu se vezati

Što je bolje, dobar glas ili zlatan pas? (na disjunktivnu vrijednost subjunktora *nego* upozorava i Musić 1920). Inače, i novije hrvatske gramatike ponavljaju tu nedosljednost u razvrstavanju priložnih oznaka u semantičke razrede. Tako se u Katičić (1986) i Barić i dr. (1995) nije našlo mjesta za poredbenu priložnu oznaku, a priložnu oznaku stupnja ima samo Katičić, nema Barić i dr.

¹⁰ Takve se rečenice u novije vrijeme određuju kao gradacijske. U njima je istina prisutan poredbeni semantički odnos, ali takve rečenice imaju drugi sintaktički tip veze – riječ je o koordiniranim ustrojevima.

¹¹ Neobično je pojavljivanje subjunktora *mjesto da* u nestvarnim poredbenim rečenicama (*Laže sebi u oči, mjesto da prizna svoje bezakonje*). Takve rečenice, kojima se izriče alternativno suprotstavljanje i supstitutivnost, prije bi trebalo odrediti kao dopusne. To potvrđuje mogućnost parafraze zavisnom dopusnom ili nezavisnom suprotnom rečenicom (*Laže sebi u oči, iako bi trebao / a trebao bi priznati svoje bezakonje*). Slično se, a po našem mišljenju pogrešno, tumačenje veznika (*u*)*mjesto da/što* nalazi i kod Mrazović–Yukadinović 1990.

¹² Usp. Brabec–Hraste–Živković 1965.

¹³ Među načinskim priložnim oznakama nalazi se i ova izrečena *kao* konstrukcijom *Plodovi veprine sunuše kao kaplje krvi*. Po kojem je kriteriju to priložna oznaka načina? Zar po tome što odgovara na pitanje *kako*? A na koje pitanje odgovara u ovim rečenicama *Majka je kao kći, On ima novaca kao pijeska, Ivan radi kao profesor na gimnaziji*?

i dvostruko, priložno-vezničkim distaktnim sklopovima *tako ... kako, onako...kako, onako (tako) ... kao što, toliko ... koliko*. Veznici su poredbenih rečenica *što ... to, što, čim ... tim, čim* (za jednakost), *nego što, negoli* (za nejednakost), *kamoli, a kamoli, nekmoli, a nekmoli* (za veliku razliku). Zašto bi veznici *kao što, kao da* i veznički sklopovi *tako ... kao što, tako ... kako, toliko ... koliko* povezivali (samo) načinske rečenice? Kakve rečenice povezuju u ovim rečenicama ... *riječi joj postadoše žute, silno žute, žute kao rastaljeno sunce, tako žute kao što je žuto zlato rastaljeno ...* (Fabrio); *Bila sam lijepa kao što si i ti sada, i zaljubljena u Gospodina* (Fabrio); ... *samo si ga spustio koji lakat niže, a za koliko si ga gurnuo dolje, za toliko si ga učinio nedohvatljivijim* (Aralica²); ... *gađači su se grohotom smijali, pijanac kao da je bio začaran, nikako da ga pogode ...* (Fabrio)? Zašto među načinskim veznicima nema veznika *tako da, tako što, na taj način da (što)* itd., a među poredbenima *kao što, kao da, kao kad, koliko, nego, nego da* itd.?

U Katičićevoj *Sintaksi*¹⁴ i *Hrvatskoj gramatici* E. Barić i dr.¹⁵ nalazimo samo načinske rečenice. Poredbene se i ne spominju. Ne spominje se čak ni to da se načinskim rečenicama može izražavati i poredbeno značenje, pa čak ni tada kad se jedna načinska rečenica uvrštava u drugu po priložnoj oznaci načina koja izražava količinu (*koliko ... toliko – Koliko sam ja godina stariji, toliko si ti godina mlađa* (Barić i dr.)), ni tada kad se jedna u drugu uvrštavaju rečenice koje sadrže komparativ i zamjenički oblik *to* kao načinski prilog (*što ... to – Što je nada manja, veća je vjera* (Katičić)). Veznici načinskih rečenica njima su *kako, kao što, kao da (kano da, kanda*¹⁶), *koliko i što*. Kao što se može uočiti, tu se donose samo rečenice kojima se izriče odnos jednakosti i razmjernosti (i one se proglašuju načinskim), a od rečenica kojima se izriče semantički odnos nejednakosti, od "pravih" poredbenih rečenica, poredbenih rečenica s jednim komparativom, nema ni traga.

U Težak–Babićevoj gramatici¹⁷ o poredbenim i načinskim rečenicama govori se kao o istovrsnim ustrojstvima. Te su rečenice, koje su usput vrlo šturo obrađene, istodobno i poredbene i načinske, među njima se ne pravi nikakva razlika¹⁸. Veznici takvih rečenica jesu *kako, kao što, kao da, koliko, koliko god, nego,*

¹⁴ Usp. Katičić 1986.

¹⁵ Usp. Barić i dr. 1995. Te dvije gramatike prikazujemo zajedno jer su njihova rješenja i opis navlas isti.

¹⁶ Tu se pojavljuje mala raznika između tih dviju gramatika. *Hrvatska gramatika* u zagradama uz veznik *kao da* donosi i njemu sinonimne veznike *kano da, kanda* koje *Sintaksa* nema.

¹⁷ Usp. Težak–Babić 1992.

¹⁸ Te se rečenice tamo upravo i zovu načinske ili poredbene. To se razumijeva više kao amalgam negoli kao disjunkcija jer se čak ni u primjerima te dvije vrste rečenica ne razdvajaju.

nego što, no što, no da, a kamoli, a nekmoli i korelacijski parovi *kako ... tako, koliko ... toliko, što ... to, što ... tako*.

Poredbene rečenice od načinskih odlučno i opravdano razlikuje i u posebne strukturno-semantičke tipove razdvaja I. Pranjković u svojem udžbeniku iz sintakse za treći razred gimnazije¹⁹. To je razlikovanje utemeljeno na jasno ekspliciranim strukturno-semantičkim obilježjima. Načinske i poredbene rečenice imaju različito ustrojstvo i različit sustav veznika. Veznici su načinskih rečenica *kako, kao što i kao da*, a poredbenih *kako, kao što, što ... (to), nego, negoli, nego što, nego da, kamoli, a kamoli, a nekmoli*²⁰. Kao što vidimo, veznici *kako* i *kao što* mogu dolaziti i u načinskim i u poredbenim rečenicama, ali su im službe različite. Razlika je između načinskih (*Radi kako znaš*) i poredbenih rečenica (*Kako je postajao stariji, (tako) je sve više bolovao, Kao što su oni bili sve bučniji, tako smo mi bili sve tiši*) u tome što su poredbene izrazito dvodijelne i paralelne (ili anti-paralelne, *mi* prema *oni*, *bučniji* prema *tiši*), što u njima dolaze komparativi ili riječi s komparativnim značenjem te što u njima dolazi samo suodnosni prilog *tako*, a ne *ovako* ili *onako*. Veznike u poredbenim rečenicama moguće je zamijeniti veznikom *što ... to*, a u načinskim rečenicama to nije moguće. Kao što se može razabrati, najviši razlikovni rang ima zapravo obilježje nazočnost/nenazočnost komparativa, potom nazočnost/nenazočnost korelatora. Po tom bi se dalo zaključiti da nema poredbenih rečenica osim poredbenih rečenica s komparativom i proporcionalnih korelativnih rečenica, kojima se uspostavlja razmjernost, te da se poredbeni odnos jednakosti ne ostvaruje u poredbenim rečenicama. Međutim, ima poredbenih rečenica i bez komparativa kojima se nesumnjivo uspostavlja odnos jednakosti, kao što su ove: *Isto kao što ne valja uzalud ih prosipati, ne valja ih ni štedjeti ...* (Aralica²); *Isto kao što se njeno tijelo izgubilo u haljini da bi ljepotu odjeće pretvorilo u svoje draži, tako joj se i lice ovilo kosom i gleda nas kao jezgra koju smo našli kad smo rascijepili žuti ovoj kajsije.* (Aralica²); *... i da može koliko ja mogu, dobio bi isto toliko sreće koliko je ja imam* (Aralica¹); *Tonku pritište ista onakva neizvjesnost kao kad se Tonči nije javljao iz vojske* (Aralica²); *Uzlovi se nabacuju na predmet koji želimo vezati, udicu ili prečku, tako gusto kao kad se nadijeva pleter na pletaću iglu* (Aralica¹). I te su rečenice dvodijelne, paralelne i korelirane, samo što nemaju komparativa.

¹⁹ Usp. Pranjković 1995.

²⁰ Nije jasno kako su se među poredbenim rečenicama našle rečenice s veznicima *kamoli, a kamoli, a nekmoli*. One nisu ni paralelne ni korelirane, a ne sadrže ni komparativ. Da nije tih gradacijskih rečenica, koje se ne uklapaju u odabrane kriterije, Pranjkovićovo razlikovanje načinskih i poredbenih rečenica bilo bi čisto i dobro utemeljeno, samo što bi se time, po našem mišljenju neopravdano, bitno suzilo polje poredbenih odnosa.

Svojedobno je S. Sekereš²¹ predlagao da se sve takve rečenice, dakle i one koje se tradicionalno zovu načinskim i one koje se tradicionalno zovu poredbenim, nazovu poredbenim jer se u »načinskim rečenicama mnogo više izriče poredba nego u poredbenim način« i jer bi se tako izbjegla nepotrebna podvojenost u shvaćanju tih rečenica.

Na sličan se način postupa i u srpskim gramatikama. Tako Stevanović²² načinske i poredbene rečenice obrađuje zajedno iako kaže da je riječ o dvojakim zavisnim rečenicama. Načinske su mu rečenice istodobno uvijek i poredbene (način vršenja radnje glavne rečenice određuje se tako da se ono što se njome kazuje uspoređuje s radnjom zavisne rečenice – veznici *kao što, kao da*), a poredbene su samo poredbene, pa ipak se među veznici koji povezuju načinske rečenice nađu i oni (*koliko, ukoliko, što*) koji su čas prije bili samo poredbeni. Poredbene rečenice kojima se izriče nejednakost (veznici *nego što, nego no*) samo su poredbene, a samo poredbene su mu i rečenice kojima se izriče izuzetna nejednakost (*kamoli, a kamoli, nekamoli, a nekamoli, toli, a toli, gdje, gdje li, te, kad, otkud*). Na koncu kaže da su i sve one rečenice koje je izdvojio kao poredbene ipak i načinske koliko i poredbene te da su one uglavnom odredbe glagola (!) upravne rečenice²³.

Sve rečenice koje se u *Sintaksi i Hrvatskoj gramatici* određuju kao načinske u gramatici Mrazović–Vukadinović uvrštene su u poredbene kao najistaknutiju i najtipičniju vrstu načinskih rečenica, a sve druge rečenice koje se u Mrazović–Vukadinović određuju kao načinske (načinsko-instrumentalne, načinsko-prateće i načinsko-restruktivne) u *Sintaksi i Hrvatskoj gramatici* ne donose se. Mrazović–Vukadinović načinske rečenice dijele na poredbene²⁵, (veznici *kao da, kao*

²¹ Usp. Sekereš 1954.

²² Usp. Stevanović 1974.

²³ Priložne su oznake/rečenice uvijek odredbe predikata, a ne glagola. Stevanović i među odnosnim rečenicama pronalazi jednu vrstu načinskih (pa prema tome i poredbenih) *Dolazak u plesanu nije bio onako sjajan i slavodobitan kao što je to gospođa Matković unišljala* (J.Kozarac). Pritom je zanimljiv kriterij po kojem je ta rečenica odnosna kad je u njoj korelativ, a načinska kad u njoj nema korelativa!? Zašto tako nisu opisane i druge korelativne načinske/poredbene rečenice, rečenice s dvomjesnim korelatorima u kojima se nadređeni korelator odnosi na pridjeve ili priloge ili pak na obilježivače stupnja koji se nalaze u njihovim odrednicima (specifikatorima) ili u odrednicima imenica i glagola (*takav ... kakav, koliko ... toliko, to ... što* itd.)?

²⁴ Usp. Mrazović–Vukadinović 1990.

²⁵ Tu su dakle poredbene rečenice jedna od vrsta načinskih. Budući da pod naslovom »Načinske rečenice« nema ništa, nego se odmah prelazi na poredbene, moglo bi se zaključiti da čistih načinskih rečenica i nema. Ali pod naslovom »Poredbene rečenice« prva tvrdnja počinje ovako: »Načinskim rečenicama se izražava način

što, kao kad, kako, koliko (god), ukoliko, već prema tome + da li ili koja druga upitna riječ²⁶), načinsko-prateće, (veznici *dok*²⁷, *a da + negacija, (na/u)mjesto da/što*²⁸ i participijske skupine riječi), načinsko-instrumentalne (*na taj način što, tako što, time što* i participijske skupine riječi) i načinsko-restriktivne (*samo ako, ukoliko, samo da, samo što, osim ako*²⁹, *osim što, kako, kao što, koliko, što*). Dodatne načinsko-poredbene rečenice, kaže se, mogu biti i korelativne (veznici *koliko ... toliko, kao što ... tako*). Još se govori o atributnim dodatnim rečenicama (*U prolazu se vide putnici kako ukočeno sjede...*), o atributnim rečenicama uz pridjeve u pozitivu³⁰ (*kao da, kao što*³¹, *kako*) i komparativu (*nego što, no (što)*), o atributnim

vršenja radnje« (str. 542), a po svojem sadržaju takve rečenice najčešće izražavaju kakvu usporedbu, i dalje se govori samo o poredbenim rečenicama.

²⁶ Ne možemo odgonetnuti po kojem su kriteriju rečenice s višечlanim subjunktorom *već prema tome / po tome + upitna riječ (Već prema tome gdje si je sreo, možeš znati tko je i kakva je)* uvrštene u poredbene. Tu je prije riječ o izricanju kriterija negoli usporedbe.

²⁷ Takve se rečenice obično svrstavaju u suprotne. Rečenice koje Mrazović–Vukadinović određuju kao načinsko-restriktivne i načinsko-prateće nikada nemaju niti se u njih može uvrstiti korelat u nadređenoj rečenici i zbog toga se ne mogu, mislimo, smatrati ni načinskima ni poredbenima. Samo načinsko-restriktivne rečenice uvedene subjunktorima *kako, koliko* i *kao što* mogu se smatrati poredbenim rečenicama. One jesu u jednom smislu restriktivne. Uvijek su u antepoziciji ili interpoziciji u odnosu na glavnu surečenicu.

²⁸ Vidi bilješku 11.

²⁹ Ne znamo po kojem su se kriteriju rečenice sa subjunktorima *samo ako, ukoliko* i *osim ako* našle među načinskima (*Ići ćeš u kazalište samo ako / ukoliko budeš dobar*). To su prije i jedino pogodbene rečenice.

³⁰ Kaže se da su poredbene rečenice uz pozitiv (*Bila je nesretna kao da je cijeli svijet propao*) slične dodatnim poredbenim rečenicama u kojima se uspoređuju jednake radnje (isti su subjunktori, a razlika je u tome što atributne rečenice izravno ovise o pridjevu u nadređenoj rečenici). Ne vidimo razloga da se tako samo tumače poredbene rečenice koje izravno ovise o pridjevu. Zašto se tako ne bi tumačile i rečenice koje izravno ovise o (kolerirane su sa) prilogima ili pak o determinatorima pridjeva, priloga, imenica i glagola? O tome će biti riječi poslije. Poredbene rečenice uz komparativ tumače se isključivo kao atributne rečenice. Govoreći na jednom drugom mjestu (str. 280) o poredbenoj dopuni uz pozitiv u primjeru *Ona nije tako lijepa kao što je bila njezina majka*, kaže se da je u takvim zanijekanim rečenicama prilog *tako* obvezatan, što je posve netočno (barem na površinskoj razini).

³¹ Veznici *kao da* i *kao što* stoje i u izričnim rečenicama uvedenima po gramatičkim ili leksičkim svojstvima određenih glagolskih glava (*ponašati se, vladati se, držati se, postupati s kim* itd.).

proporcionalnim rečenicama (*što...to, ukoliko ... utoliko*) te o atributnim proporcionalnim rečenicama uz priloge u komparativu (*što ... to*).

Pogledajmo sada kako pitanje odnosa načinskih i poredbenih rečenica rješavaju neke slavenske i neke druge gramatike. Gramatika bugarskoga jezika Bugarske akademije znanosti (1983) određuje načinske i poredbene rečenice kao priložne rečenice i donosi ih zajedno, ali ih obrađuje posebno. Unutar poredbenih rečenica razlikuju se poredbene rečenice za način, poredbene rečenice za stupanj, općeporedbene rečenice i poredbene rečenice komentara. Češka gramatika Češke akademije znanosti (1987) ima samo načinske složene rečenice koje se dijele na prave načinske, načinske rečenice kojima se izriče mjera i intenzitet, okolnosne i načinske rečenice kojima se izriče sredstvo, a poredba je samo jedan od načina izražavanja načina te mjere i intenziteta. Gramatika ruskoga jezika Ruske akademije (1980) ima samo poredbene rečenice, načinske se uopće ne spominju. Dvije su vrste poredbenih rečenica koje se razlikuju po svojim strukturnim obilježjima: jedno su neraščlanjene pririječne poredbene rečenice s komparativom i atributne poredbene rečenice, a drugo raščlanjene priložne poredbene rečenice. U okviru poredbenih rečenica s komparativom razlikuju se jednokomparativne i dvokomparativne rečenice, a unutar atributnih, koje su uvijek korelativne, razlikuju se rečenice sa značenjem mjere i stupnja *Bilo je tako tiho kako samo biva u šumi u dani-ma bez vjetra*, rečenice sa značenjem svojstva i kakvoće *On je postupio isto tako kako uvijek postupa u sličnim slučajevima* (te se dvije vrste rečenica unutar sebe opet dijele prema vrsti osnovne riječi u glavnoj surečenici – pridjev, prilog, predikat, glagol, količinske imenice i količinske imenske skupine) i načinske rečenice. Raščlanjene poredbene rečenice dijele se uvjetno na prisposodne³² i uspo-redne. Budući da u takvim rečenicama najvažniju ulogu imaju u većoj ili manjoj mjeri semantički specijalizirani veznici – oni su kvalifikatori i verifikatori odnosa – te se dvije vrste raščlanjenih poredbenih rečenica unutar sebe dijele na rečenice s veznici-ma specijaliziranog/diferenciranog značenja i rečenice s veznici-ma nespecijaliziranog/nediferenciranog značenja, rečenice s veznici-ma koji izražavaju istinitu usporedbu i rečenice s veznici-ma koji izražavaju neistinitu usporedbu.

³² U ruskom jeziku razlikuju se *predloženiya vyražajuščie sravnitel'nye otnošenija* i *predloženiya vyražajuščie sopostavitel'nye otnošenija*. U hrvatskom je jeziku teško napraviti takvu razliku. Prve izražavaju poredbene odnose u kojima se prisposodbljuju dvije situacije zbližene na temelju objektivne sličnosti ili istovjetnosti ili na temelju subjektivne asocijacije i imaju značenje uvjetne istovjetnosti, tj. mogućeg izjednačivanja, a druge izražavaju usporedne odnose dviju realno postojećih situacija koje su usporedive jedna s drugom po obilježju razlika ili sličnosti, podudaranja ili nepodudaranja.

Različita i proturječna rješenja strukturno-semantičkog statusa poredbenih rečenica i njihova odnosa prema načinskim rečenicama nije obilježje samo hrvatskih i slavenskih gramatika. Neujednačena su, tj. različita, pa i proturječna, rješenja toga pitanja i u nekim engleskim, njemačkim i francuskim gramatikama. Tako, dok gramatika Greenbaum–Quirk (1990) uz poredbene rečenice ima i rečenice sličnosti i poredbe (koje odgovaraju načinskim u nekim drugim gramatikama – *Ona se prema meni ponaša kao da sam stranac; Molim te, učini kao što sam rekao*), dotle gramatika Collins–Cobuild (1994) ima samo načinske, a unutar njih i one rečenice kojima se izriče poredba, a gramatika M. Frank (1972) ima i načinske i poredbene (u okviru stupanjskih) kao posebne tipove priložnih surečenica (poredbene joj rečenice nisu samo one s komparativom, nego i neke druge: *Novi stroj radi isto kao što je stari radio*). Među njemačkim gramatikama, gramatika Helbig–Buscha (1971) ima poredbene rečenice kao vrstu načinskih (uz instrumentalne, proporcionalne, prateće, restriktivne³³ itd.), a Dudenova gramatika 1984 ima također samo načinske kao priložne rečenice (s veznicima *time što, tako da, a da ne* i sl.), ali zato u okviru odnosnih ima i poredbene (*Trčao je kao da mu se radi o glavi, Stisnuo je šaku kao da će zaprijetiti*³⁴). Tu su uvrštene i rečenice s komparativom. Francuske gramatike (Grevisse 1969. i Larousse 1961) imaju dosljedno i ujednačeno samo poredbene rečenice.

Poredbeni se sustav može smatrati jednim od ostvarenja općenitoga sintaktičkog sustava koji je utemeljen na subordinaciji i udvajanju (uparivanju) obilježivača, tj. jednim od ostvarenja korelativnoga sintaktičkog sustava. Poredbeni korelativni sintaktički sustav ima ova obilježja:

– Rečenica S_2 subordinirana je rečenici S_1 tako što je povezana (dominirana) s jednom posebnom sastavnicom u S_1 te eventualno sadrži sastavnicu istovjetnu onoj s kojom je povezana.

– Odnos između S_1 i S_2 naznačen je obilježivačima koji obuhvaćaju s jedne strane sastavnicu S_1 s kojom je povezana S_2 i s druge strane istovjetnu sastavnicu (ako je ima) u S_2 . Glavna (nadređena) surečenica sadrži gradualni element³⁵

³³ Tumačenje poredbenih i načinskih rečenica u gramatici Mrazović–Vukadinović neobično podsjeća na tu njemačku gramatiku.

³⁴ Ta se rečenica parafrazira ovako: 'Stisnuo je šaku kao što bi je stisnuo kad bi želio zaprijetiti.'

³⁵ Taj gradualni element može zauzimati različite sintaktičke pozicije u glavnoj surečenici. Može biti atribut, predikatni pridjev, kvantifikator glagola, kvantifikator imenice ili priloga. Glavna surečenica nameće zavisnoj surečenici ograničenje da i ona mora sadržavati gradualni element čiji su sintaktički status i funkcija isti kao i status i funkcija gradualnog elementa glavne surečenice. Zbog njegove istovjetnosti

(pridjev, prilog i/ili kvantifikator) praćen nadređenim poredbenim korelatorom (prilog stupnja koji obilježava jednakost – *isto, jednako, točno* ili sufiks koji obilježava nejednakost). Zavisna surečenica sadrži također gradualni element, čiji je sintaktički status istovjetan sintaktičkom statusu gradualnog elementa glavne surečenice te koji je semantički srodan, ako ne i istovjetan, s gradualnim elementom glavne surečenice, ispred kojeg dolazi podređeni poredbeni korelator (prilog stupnja odnosno tipa).

– Nadređeni je korelator kataforičnoga tipa, najavljuje podređeni korelator (tj. rečenicu S_2) i načelno nema drugih semantičkih vrijednosti. Podređeni korelator, koji zahvaća i uvodi zavisnu surečenicu, ima funkciju subordinatora te ni on načelno nema drugih semantičkih vrijednosti. Između nadređenoga i podređenoga korelatora postoji uzajaman anaforičko-kataforički odnos na kojem se temelji poredbena korelacija. Taj je odnos sličan odnosu koji povezuje antecedent i relativizator u restriktivnoj odnosno rečenici. Između poredbenih i odnosnih ustrojstava postoji i izrazita semantička analogija: u odnosnim rečenicama zavisna surečenica određuje opseg referencije imenskoga pojma glavne surečenice, a u poredbenim rečenicama obilježje ili, točnije, stupanj obilježja usporeditelja određuje stupanj obilježja usporedbenika³⁶.

– Oba se korelatora (obilježivača stupnja) ostvaruju u specifikatoru kategorija koje povezuju (Spec A', Spec V' ili Spec N'). Strukturni paralelizam između imenske, pridjevske i glagolske skupine omogućuje da se kvantiteta i stupanj smatraju dvama različitim ostvarenjima istog odrednika, koji se interpretira u količinskim izrazima kad je riječ o imenicama ili u izrazima intenziteta i stupnja kad je riječ o pridjevima i prilozima.

– Obilježena sastavnica u S_1 ostaje obično na svom mjestu, onom koje inače zauzima i kad nije član korelacije, a obilježena sastavnica u S_2 ima stalno mjesto – uvijek je na početku zavisne surečenice (preoblikom pomicanja biva pomaknuta na to mjesto).

Korelacijske činjenice i odnosi mogu se integrirati u gramatički model ($[\pm qu]$, $[\pm QU]$, COMP, pomicanje elementa qu -)³⁷ u kojem su oba korelatora (i nadređeni

s gradualnim elementom glavne surečenice, gradualni element zavisne surečenice često je elidiran (ili pronominaliziran), ali se uvijek može lako ponovno uspostaviti.

³⁶ Umjesto višechlanih i nezgrapnih naziva »ono što se s kim ili s čim uspoređuje« i »ono s čim se tko ili što uspoređuje«, »subjekt usporedbe« i »objekt usporedbe«, za poredbene relate upotrebljavat ćemo nazive usporedbenik i usporeditelj, koji se uklapaju u semantički niz označenik/označitelj, djeljenik/djelitelj, množenik/množitelj itd.

³⁷ Gramatički model kojim se može prikazati strukturna istovjetnost odnosnih i u-

i podređeni) obilježeni istim obilježjem [+qu]. Nadređeni je korelator element koji ima obilježje [+qu] i koji nije pomaknut u COMP (pravilo o pomicanju *qu*- dakle je neobvezatno), a podređeni korelator jest element koji ima obilježje [+qu] i pomaknut je u COMP.

Na strukture proizvedene baznim pravilima³⁸ i dvama transformacijskima pravilima: *a*) doznačivanje obilježja [+qu] kategorijama sadržanima u COMP-u (to je pravilo obvezatno) i *b*) pomicanje *qu*- (ono je neobvezatno) primjenjuju se morfološka i interpretacijska pravila s obzirom na to je li element s obilježjem [+qu] pomaknut u COMP ili nije.

Kategorija s obilježjem [+qu] koja se ne nalazi u COMP-u obvezatno je po interpretacijskim pravilima doznačena susjednom COMP-u, podređenom ili nadređenom. Ako je kategorija [+qu] doznačena podređenom COMP-u (koji je tada nužno određen [-QU], cjelina se interpretira kao korelacija. Morfološki se ta kategorija ne izražava više kao upitni element nego kao nadređeni korelator.

S obzirom na prirodu kategorije obilježene [+qu] mogu se dobiti različiti korelativni tipovi:

1. Ako je ta nadređena kategorija imenska skupina (N'') i ako podređeni COMP sadrži istovjetnu imensku skupinu, riječ je o odnosnim rečenicama.

2. Ako je nadređena kategorija pridjevska skupina (A''), prilog ili kvantiteta u specifikatoru pridjeva, imenica ili glagola i ako podređeni COMP sadrži isto-

pitnih rečenica izgradili su J. Bresnan (1970) i N. Chomsky (1971). On se u literaturi navodi kao Bresnan–Chomskyjev model. U taj je model J. C. Milner integrirao i korelativne poredbene (1973) i posljedične strukture (1978), pa je verzija modela kojom se mi ovdje služimo njegov. Milnerova je inovacija to što je obilježje [+qu] pridruženo i podređenom i nadređenom korelatoru, pa je tako izražena srodnost među njima. Na taj se način nadređeni korelator razlikuje od svih drugih nekorelativnih i neupitnih obilježivača, a razlika između nadređenoga i podređenoga korelatora osigurana je razlikom njihovih pozicija, prvi nije, a drugi jest pomaknut u COMP. Kategorijalni simboli kojima je izražen model imaju ova značenja: COMP (komplementizator – dopunjivač) univerzalni je element uveden u bazu pravilom $S \rightarrow COMP S'$. On označuje skupinu rečeničnih subordinatora (vezničkih, odnosnih, upitnih, korelativnih), i bitno je određen svojom pozicijom (početak subordinirane rečenice). Sadrži dvovrijedno obilježje [$\pm QU$], može dakle biti dvostruko određen: [+QU] kad je riječ o upitnim i usključnim rečenicama i [-QU] kad je riječ o korelativnim rečenicama. Elementi *qu*- jesu odnosni, upitni ili korelativni morfemi pridruženi obilježju [+qu]. Glasovni je sastav tih elemenata različit u različitim jezicima, ali u svim jezicima oni sintaktički funkcioniraju na isti način.

³⁸ Bazna su pravila ova: $S \rightarrow COMP S'$; $COMP \rightarrow [kvantiteta, A'', N'', prijedložna\ skupina\ [\pm QU]]$. U kvantitetu je uključen i stupanj.

vjetnu pridjevsku skupinu, prilog ili kvantitetu, riječ je o poredbenim rečenicama.

3. Ako je nadređena kategorija kvantiteta sadržana u odredniku pridjeva ili imenice ili pridjevske skupine i ne sadrži ni jedan leksički element i ako podređeni COMP ne sadrži ni jednu leksičku kategoriju, riječ je o posljedičnim rečenicama.

Konstitutivnim obilježjem korelativnih rečenica jest dakle nazočnost korelatora (suodnosne riječi) u sastavu glavne surečenice u svojstvu njezina člana, s kojom je zavisna surečenica u suodnosu te koja dopunjuje njezinu leksičkoznačenjsku nedovoljnost, sinsemantičnost.

Veznička sredstva u korelativnim ustrojstvima mogu biti sve odnosne zamjenice, neki zamjenički pridjevi i neki veznici. Veznička su sredstva u tijesnoj uzajamnoj vezi s korelatorima, oni se uzajamno određuju i pretpostavljaju: određeni korelatori pretpostavljaju određena veznička sredstva, a određena veznička sredstva pretpostavljaju određene korelatore. Povezivanje korelatora i veznika čini strukturnu osnovu korelativnih rečenica.

Neki sintaktičari³⁹ na temelju semantičkih kriterija smatraju da je odnos između korelatora i zavisne surečenice korelativnih rečenica bitno različit od odnosa između osnovne riječi i zavisne surečenice pririječnih rečenica. U pririječnim rečenicama sadržaj zavisne surečenice (uvedene rečenice) uvijek je odredba sadržaja osnovne riječi (antecedenta), zavisna surečenica proširuje ili sužava, dopunjuje, razvija ili konkretizira opseg referencije antecedenta — taj je odnos sličan odnosu među riječima u sintagmama — a zavisna surečenica u zamjeničko-korelativnim rečenicama nije nikada odredba sadržaja, tj. proširitelj korelatora. Korelatori zbog svoje leksičkoznačenjske nezasićenosti obavljaju samo službenu ulogu i u odnosu na zavisnu surečenicu — povezuju sadržaj zavisne surečenice sa sadržajem glavne surečenice, i u odnosu na sadržaj glavne surečenice — pokazatelj su sintaktičke i semantičke nezavršenosti glavne surečenice i pretkazuju zavisnu surečenicu (kataforička uloga) te je određuju kao dio složenog ustrojstva.

Smatramo ipak da je u oba slučaja riječ o istom tipu odnosa. Korelator, kao i osnovna riječ u pririječnim rečenicama, član je glavne surečenice na koji upućuje neka druga jedinica u rečenici. I u jednom i u drugom slučaju riječ je o anaforičkoj referenciji, anaforičkom upućivanju, tj. korelativnom odnosu. Stoga ćemo zanemariti semantičke kriterije i ta dva tipa složenih rečenica promatrati kao jedan. Tako određenu korelaciju opisuju u prvom redu restriktivne odnosne rečenice⁴⁰.

³⁹ Npr. Belošapkova 1977:228.

⁴⁰ U nerestriktivnim odnosnim rečenicama antecedent ne uspostavlja odnos s odnosnom zamjenicom. Intonativni prekid koji izdvaja odnosnu rečenicu sprečava korelaciju između antecedenta i relativizatora.

Determinator antecedenta ima kataforičku funkciju, najavljuje relativizator (*Kupio sam onu knjigu koju sam ti obećao*).

Poredbene rečenice nisu u hrvatskim, pa ni u južnoslavenskim gramatikama, koliko nam je poznato, a ni u drugoj sintaktičkoj literaturi, bile opisivane s pomoću korelativnoga sintaktičkog modela. Stoga su sintaktički status i semantička uloga subjunktora ostali nedovoljno proučeni i opisani. U gotovo svim tim gramatikama poredbeni subjunktori smatraju se subordinacijskim veznicima, a poredbene zavisnosložene rečenice vrstom priložnih rečenica.

U najnovijim sintaktičkim studijama o poredbenim rečenicama pisanim u teorijskom, metodološkom i pojmovnom okviru generativne gramatike⁴¹ poredbeni se subjunktori svrstavaju u *wh*-elemente⁴². Unatoč tome što upitni, odnosni i usklični morfemi s jedne strane i poredbeni morfemi s druge strane nisu u hrvatskom jeziku posve homonimni⁴³ (*koji, što, tko – nego, kao što, kao da kao najčešći i najtipičniji poredbeni morfemi*; o djelomičnom podudaranju može se govoriti kod subjunktora proporcionalnih poredbenih rečenica i subjunktora poredbenih rečenica kojima se izriče jednakost – *što, koliko, kako, kakav*), o poredbenim morfemima kao *wh*-elementima ipak se može i treba govoriti jer se tako, pripisivanjem semantičkih i sintaktičkih obilježja relativizatora⁴⁴ poredbenim

⁴¹ Usp. Milner 1973. i Rivara 1990.

⁴² *Wh*- kratica je (početna slova) za upitne i odnosne morfeme prema engleskom obliku tih jedinica. *Wh*-elementi upitni su ili odnosni morfemi, tj. upitne imeničke zamjenice *što, tko*, upitna pridjevska zamjenica *koji*, zamjениčki pridjevi *kakav, koliko* ili upitni zamjениčki prilozi *kako, koliko*. Te riječi nisu denotacijski izrazi, nemaju vlastiti i stalan interpretativni sadržaj, drugim riječima, to su značenjski neodređene, prazne sintaktičke jedinice.

⁴³ Homonimnost upitnih, odnosnih i poredbenih *wh*-jedinica dolazi do izražaja više u nekim drugim jezicima (npr. francuskom, latinskom i engleskom). Između nadređenih i podređenih korelatora u mnogim jezicima postoji morfološka razlika, nadređeni korelatori najčešće su anaforičko-kataforičke riječi (pokazni zamjениčki pridjevi i zamjениčki prilozi *takav, tolik, tako, toliko*), a podređeni su opet najčešće odnosne riječi (odnosni zamjениčki pridjevi i prilozi *kakav, kolik, kako, koliko*). Morfološke sličnosti unutar nadređenih korelatora i unutar podređenih korelatora te morfološke razlike između jednih i drugih u hrvatskom jeziku uklapaju se u morfološke sličnosti i razlike između tih korelatora prisutne u različitim indoeuropskim jezicima. U indoeuropskom prajeziku rekonstruirana je za nadređeni korelator osnova *t-*, a za podređene korelatore osnova **k^w-* ili **j-*. Morfološke i sintaktičke činjenice govore dakle o postojanju dva niza jedinica koje čine parove, a služe za uspostavu korelativnih ustrojstava.

⁴⁴ Relativizatorska obilježja poredbenih subjunktora puno šire i iscrpnije opisuje Rivara (1990). Mi se tu oslanjamo na njegovu analizu.

subjunktorima, najbolje može objasniti fenomen usporedbe.

Budući da poredbeni subjunktori imaju obilježja relativizatora (anaforičko-kataforički odnosi između korelatora, pomicanje *wh*-elementa), oni moraju imati određenu sintaktičku ulogu u zavisnoj poredbenoj surečenici⁴⁵. Poredbeni su elementi stupanjski prilozi (modifikatori) uz gradualni element zavisne surečenice⁴⁶, to je jedina uloga koju oni mogu imati u položaju u kojem se pojavljuju na dubinskoj razini. Takav njihov položaj i ulogu potvrđuje i jedno sintaktičko ograničenje koje se odnosi na zavisne poredbene surečenice – one naime ne mogu nikada imati leksički ekspliciran stupanjski prilog uz gradualni element na površini: *Ukratko, čovjek poput bikovskog roga – može i da udari i da nabode – ali je iznutra šupalj kao što je rog šupalj* (Aralica²) – **ali je iznutra šupalj kao što je rog jako (mnogo, malo) šupalj*; *Treba čovjek biti tako obaviješten o kožama kao što je obaviješten Piplica, pa da mu ne prodaju rog za svijeću* (Aralica²) – **Treba čovjek biti tako obaviješten o kožama kao što je malo (mnogo, više, toliko) obaviješten Piplica, pa da mu ne prodaju rog za svijeću*. To ograničenje potvrđuje da su u zavisnoj poredbenoj surečenici uloga i pozicija stupanjskoga priloga već popunjene, i to poredbenim subjunktorom.

Na prvom koraku na temelju sintaktičkih, semantičkih i pragmatičkih kriterija mogu se razlikovati dva tipa poredbenih odnosa⁴⁷, svaki sa svojim posebnim obi-

⁴⁵ Načelno se mogu razlikovati dva tipa subjunktora (subordinatora). Jedno su vezani subjunktori, koji imaju dvije uloge: s jedne strane, oni naznačuju da je rečenica koju uvode subordinirana, a s druge strane, zauzimaju jednu unutrašnju funkciju u toj rečenici i tako su s njom povezani (npr. u rečenici *Pokazat ću ti rječnik koji sam jučer kupio* relativizator koji istodobno uvodi odnosnu rečenicu i ima u njoj funkciju objekta). Drugo su subjunktori koji eventualno naznačuju funkciju koju subordinirana rečenica zauzima u glavnoj, a da pritom nemaju nikakvu funkciju u rečenici koju uvode. Po tom se sintaktičkom obilježju bitno razlikuju relativizatori i subjunktori odnosnih, neizravnoupitnih, neizravnouskličnih i većine poredbenih subjunktora od svih drugih subordinacijskih veznika (*zato što, nakon toga što, da* itd.).

⁴⁶ Takvo tumačenje uloge i položaja poredbenih subjunktora podudara se s ulogom i položajem koje im pripisuju Katičić 1986. i Barić i dr. 1995. Katičić rečenicu *Sve će ove stvari jošte jednom doći kao što su bile* tumači kao sklopljenu od ovih ishodišnih: 1. *Sve će ove stvari jošte jednom doći tako*, 2. *Sve su ove stvari bile tako*, te kaže: »Načinske se rečenice mogu uvrštavati i tako da ima se priložna oznaka načina po kojoj se uvrštavaju zamjenjuje odnosnim [isticanje je naše] prilogom *kao što*. I taj odnosni prilog dolazi na početak uvrštene rečenice« (str. 215). Jedina je razlika u tome što mi takve rečenice razumijevamo i tumačimo kao poredbene.

⁴⁷ Često se govori o trima poredbenim odnosima: odnosu superiornosti (A je veći od B), odnosu inferiornosti (A je manji od B) i odnosu jednakosti (A je jednak B) jer to odgovara trima zbiljskim, izvanjezičnim odnosima između dviju veličina. Jezično

lježivačima, i prema tome dvije vrste subordiniranih poredbenih rečenica:

1. *poredbene rečenice kojima se izriče jednakost* između osoba, predmeta, obilježja, svojstava, veličina, dimenzija, intenziteta, stupnjeva i svega drugoga što se može podvrgnuti kvantifikaciji i vrednovanju

2. *poredbene rečenice kojima se izriče nejednakost* između osoba, predmeta, obilježja, svojstava, veličina, dimenzija, intenziteta, stupnjeva i svega drugoga što se može podvrgnuti kvantifikaciji i vrednovanju.

Tako se uspostavlja dvoječni sintaktičko-semantički poredbeni sustav utemeljen na opreci odnosa jednakosti i odnosa nejednakosti.

Da bi se koje složeno rečenično ustrojstvo ostvarilo kao poredbeno, nužno je da svaka od njegovih surečenica sadrži jedinicu koja se može stupnjevati (gradualnu jedinicu): pridjev, prilog ili kvantifikator (imenički ili priložni). Te jedinice imaju obilježja svojstvena skalarnoj semantici – za svaku od njih postoji semantička ljestvica sa semantičkom normom na određenoj razini, u odnosu na koju se stupnjuje gradualna jedinica⁴⁸.

Odnos jednakosti najčešće se izražava dodavanjem stupanjskih priloga ispred gradualne jedinice koja je predmet usporedbe. Ti stupanjski prilozi (*jednako, isto*) nisu uvijek leksički eksplicirani, što je činjenica površinske strukture, ali se uvijek mogu lako uspostaviti – oni se naime uvijek podrazumijevaju. Ispred tih stupanjskih priloga mogu se još pojaviti prilozi (gradualne partikule) koji naznačuju s kojim se popribliženjem jednakost može izreći (*točno, sasvim, gotovo, upravo, baš, navlas* itd. – *Ivan je napravio navlas/točno/sasvim isto kao što je to napravio i Marko*).

Odnos nejednakosti obilježava se sufiksanim morfemima (-*ji*, -*iji*, -*ši*). U nekim se slučajevima komparativni sufiks dodaje samo gradualnoj jedinici (*više, manje*), a u jezicima kao što je hrvatski, koji imaju sintetički komparativ, taj se sufiks dodaje većini pridjeva i priloga⁴⁹. Ispred komparativa nejednakosti mogu

su zapravo moguća četiri takva odnosa (A je uspješniji nego B, A je jednako uspješan kao B, A je manje uspješan nego B i A je jednako malo uspješan kao B – taj posljednji odnos nije moguć za sve pridjeve **jednako malo velik, kratak* itd.). Matematičari s druge strane razlikuju pet takvih odnosa, trima spomenutima dodaju se još alternativni odnosi (>, <), međutim ti odnosi nemaju svoga jezičnog izraza. Odnosi superiornosti i inferiornosti mogu se podvesti pod odnos nejednakosti.

⁴⁸ Pridjev u pozitivu označuje vrijednost blisku semantičkoj normi ljestvice svojstva izražena tim pridjevom, a komparativ označuje vrijednost koja u jednom ili u drugom smjeru odstupa od semantičke norme.

⁴⁹ Zanimljivo je da se antonimi komparativa pridjeva čiji se antonimi tvore dodavanjem prefiksa *ne-* (*uspješan/neuspješan*) u hrvatskom jeziku izražavaju analitički *manje uspješan*, uz normalno *neuspješniji*.

se pojaviti jedinice (kvantitativni prilozi) koji kvantificiraju razliku između uspoređenih veličina (*mnogo, dosta, malo, neizmjereno* itd. – *Ivan je napravio mnogo/malo više nego Marko*).

Primjenom te opreke na sveukupnost poredbenih morfema, morfoloških sredstava oblikovanja poredbenih odnosa i poredbenih rečenica dobile bi se nerazmjerno nejednake skupine. Naime, neusporedivo je više poredbenih subjunktora kojima se izriče odnos jednakosti nego onih kojima se izriče odnos nejednakosti:

poredbeni subjunktori kojima se izriče odnos jednakosti

kao što (*On raširi ruke kao što očajnici čine, i reče ...* (Aralica²)); *kao da* (... *oči su bile izbuljene, usta kao da zijevaju, a obrazi napuhnuti* (Fabrio)); *kao kad* (*Ista je kao kad ju je doveo Alipoturk* (Aralica¹)); *kano da* (*Uto čuje, kako se nešto kroz slamu šulja kano da je miš* (Brlić-Mažuranić)); *kanda* (*Kanda je iz tla niknuo kao što niče vriesak i, prenošen s koljena na koljeno obnavlja se svaki put kad čovjek i čovjek ...* (Aralica²)); *kako* (*Zamrzio ga, kako pogana čeljad mrzi pravedna čovjeka ...* (Brlić-Mažuranić)); *koliko* (... *koja je turda na riječi koliko je mekana u tijelu ...* (Aralica²)); *koliko god* (... *bude li trebalo javno ću ispovijedati, koliko god poželite, da sam kriv ...* (Aralica¹)); *što* (*Povika što ga je grlo nosilo* (Barić i dr.)); *to ... što* (... *pa ga u nedoumicu dovodi činjenica da je u njemu nada to veća što je oko njega više beznada* (Aralica²)); *što ... to* (*I tako, što sam u većoj časti i slavi, to sam manje svoj* (Aralica¹), ... *jer što je admiral Grimani u floti kod Kandije, to je on nad ribarskim brodicama u poljudskoj lučici, zapovjednik koji se mora slušati* (Aralica²)); *što ... Ø* (*Što je dublje gazio u propast i što je više pio, sve više je gubio svoje nekadašnje dostojanstvo i ugled ...* (Kozarčanin)); *što ... tim* (*Što je mrak bivao gušći, tim su manje govorili* (Katičić)); *tim ... što* (*Tim su manje govorili što je mrak bivao gušći*); *čim ... tim* (*Čim sam više radila, tim mi je više davala da nijesam mogla svršiti svoj posao* (Barić i dr.)); *tako (onako, ovako) ... kako* (*Ni Arona nisu Izraelci i starješine tako slušali kako su Riječari slušali svog Izbavitelja* (Fabrio)); ... *Zlatko i Koko se značajno pogledaše, a Zlatko još i pomisli da njegov drug možda i nije onako lud kako mu se isprva činilo* (Kušan)); *toliko (onoliko, ovoliko) ... koliko* (... *jer je zlatan pojas i zlatan križić na crvenoj vrpci bio toliko vrijedan, koliko deset sela* (Brlić-Mažuranić)); ... *taj će ili sam ići ili nekoga iz svoje kuće poslati na galiju onoliko godina koliko bude trajao rat* (Aralica²)); *takav (onakav, ovakav) ... kakav* (*Htio joj je kazati kako ga je stid što je takav kakav jest, i što ne može biti drugačiji nego takav kakav jest* (Fabrio)); *tako ... kakav* (... *a to je ovaj potvrdio tako čudnovatim bljeskom u očima, kakav se može vidjeti samo u umobolna čovjeka* (Hašek)); *koliko ... toliko* (*A tada, koliko je vremena bilo potrebno da se okrene uljevo, ..., toliko mu*

je trebalo da u licu gologlavog strijelca prepozna Bruna (Fabrio)); *kako ... tako* (Ali kako je vrijeme prolazilo, tako je postajao sve nemirniji (Kušan)); *tako (onako) ... kao što* (Mogao je to učiniti već davno ranije, pa nije tako opasno kao što je mislio, misli dok korača (Fabrio)); ... *nego da ne zna ni ono što se mislilo da zna* – ubijati, bar ne onako profinjeno kao što političari ubijaju (Aralica²)); *tako ... kao da* (... taj je Oberleutnant mislio o nama tako ružno i tako gadno kao da nam je najveći i najstrašniji neprijatelj (Krleža)); *tako kao da* (... započeo bi rečenicu tako kao da se u načinu njenog izgovaranja neće ništa dogoditi, tako kao da će nesmetano teći do logičkoga završetka (Fabrio)); *isto tako ... kakav* (... ali da traži od njega da mu ih vrati isto tako nove kakvi su kad ih ustupa ... (Aralica²)); *isto tako tako što ... Ø* (...pa isto tako kao što nije dopustio da bude tko ispred njega, nije za sobom nikoga ostavio (Aralica¹)); *isto kao onda kad* (Vlast imaš, a od čovječstva si daleko isto kao onda kad si obmanuo maloumnu ženu i meri ostavio maloumno dijete da ga odgajam (Aralica²)); *isto kao što ... tako* (Isto kao što su mu crte lica bile u pojedinostima nakaradne, a u sklopu sretno uskladene, tako je i njegova duhovitost bila sastavljena od suprotstavljenih osobina koje su sretno srasle ... (Aralica¹)); *kao što ... tako* (Pa kao što je Fumulo pred Carlom ušao, šuteći, u dom – tako i Amadej pred Fumulom uđe, šuteći, u svoju sobu (Fabrio)); *jednako ... koliko* (... baš stranci uvode nov, jednako poletan koliko i okrutan, način proizvodnje (Fabrio)) itd.

poredbeni subjunktori kojima se izriče nejednakost

nego (Sam zakorača žešće nego što je do tada išao (Aralica¹)); *nego što* (Za sada bolesti ni traga, zdraviji sam nego što sam kod kuće bio (Aralica¹)); *nego da* (Ništa na svijetu prirodnije nego da sin radi ono isto što mu je i otac radio (Aralica¹)); *nego kad* (Ništa nakaznije nego kad sluga oponaša gospodstveni duh svoga gospodara! (Aralica²)); *nego dok* (... jadala se i dobivala od njega upute i češće i točnije nego dok je bio živ (Aralica²)); *nego ako* (Gore ti neće biti nego ako mu kažemo za kućno kazalište (Aralica¹)); *negoli* (Gori je ovo jad negoli prije bijaše (Brlić Mažuranić)).

Tu valja napomenuti da se poredbenim rečenicama s komparativom ne izriče uvijek odnos nejednakosti, nego se njima često izriče i odnos jednakosti. Tako je u poredbenim rečenicama s dva komparativa (ili komparativu istovrijedna izraza) i subjunktorima *što ... to, to ... što, što ... tim, kako ... tako, koliko ... toliko, toliko ... koliko*.

S druge strane poredbenim rečenicama s dva komparativa može se izricati i nejednakost. Uvjet je za to istovjetnost subjekata glavne i zavisne surečenice (On je sretniji nego pametniji, On je hrabriji nego pametniji, Ona je šira nego duža, ... u Sinju nije kupovao, potkove, čavle, zakovice, jasno je kad se zna da se željezo lakše nosi kraći nego duži dio puta (Aralica²), Pri svjetlu svijeeće jaka plamena, jer

je bila deblja nego duža, sobica je bila žuta (Aralica²)).

Tu je riječ o veoma malom broju gotovo frazeologiziranih primjera. U takvim se rečenicama uspoređuju (stupnjuju) stupnjevi obilježja određene osobe po njihovoj intenzivnosti, osoba *A* posjeduje jedno obilježje u većem stupnju nego drugo. Takva ustrojstva, u kojima se odnos nejednako sti intenziteta obilježja izriče dvama komparativima, podvrgnuta su mnogim i snažnim semantičkim ograničenjima, ali je s obzirom na mali broj primjera, teško odrediti narav tih ograničenja. Osim odnosa *sretan/pametan* i *hrabar/pametan* (djelomični antonimi), tu se pojavljuju još i pridjevi koji označuju dimenzije u heteronimnom odnosu.

S druge strane, kad se uspoređuju dvije tvrdnje (propozicije) o određenoj osobi s obzirom na njihovu istinosnu vrijednost⁵⁰, a ne obilježja tih osoba, tj. kad se hoće reći da ta osoba ima jedno obilježje, a ne koje drugo, upotrebljava se analitički komparativ u glavnoj surečenici i pozitiv u drugoj *Lzrečen kričavo, u strahu, na brzinu, djelovao je više smiješno nego drsko, pa Sulejman razgovore okrenu na šalu* (Aralica¹); *Niz Krkino ušće, puhala je bura, više oštra nego snažna* (Aralica¹); *Ali Nurbanina je glazba bila više razgovorljiva negoli pjevna* (Aralica¹). Dakle, istinitije su, točnije tvrdnje *A* – *poziv je djelovao smiješno, bura je oštra, glazba je razgovorljiva* nego tvrdnje *B* – *poziv je djelovao drsko, bura je snažna, glazba je pjevna*.

Nije svejedno uspoređuju li se ista obilježja različitih subjekata ili različita obilježja istog subjekta, različita obilježja različitih subjekata ili isto obilježje jednog subjekta, obilježja sama ili njihovi stupnjevi.

Mogu se razlikovati dvije semantičke i pragmatičke vrste poredbenih rečenica kojima se izriče jednakost. Jedne su izgrađene na usporedbi usporedbenika s usporediteljem koji je po definiciji poznat, općepoznat, poznat na temelju leksičkog i kulturnog (enciklopedijskog) znanja koje se pretpostavlja u svakom priopćajnom činu. U njima se usporeditelj uzima da posjeduje u najvišem stupnju obilježje na koje se usporedba odnosi, usporeditelj je dakle referencijski etalon za *tertium comparationis* (zajedničko obilježje za oba pojma koji se uspoređuju). Usporedbenik u takvim rečenicama u punoj kakvoći i neovisno o stupnju jačine i količine ostvaruje obilježje ili radnju za koju je usporeditelj etalon (*Bježim kao što je Jakov*

⁵⁰ O tom tipu poredbenih rečenica u kojem se uspoređuju tvrdnje ili predmeti te rangiraju tvrdnje ili predmeti s obzirom na njihovu važnost (*On je govorio više politički nego kršćanski*) piše T. N. Žirinova 1989. Ona takve rečenice smatra usporedivim i bliskim gradacijskim rečenicama s dvomjesnim višechlanim veznikom *ne toliko ... koliko*, ali s obrnutim usmjerenjem izraženih odnosa (od višega k manjemu). Jedinica *više* u takvim se rečenicama desemantizira, postaje nesamostalna riječ, a to dovodi do nastanka složenoga dvomjesnog veznika *više ... nego*.

bježao od Ezava (Fabrio); *Kaže da ga je molio kao što sveti Feliks moli duha svetoga* (Aralica²); *Pričali su o njoj s mnogo pikantnih sličica, uz smijeh i pocikivanje, kao što se pričaju masni vicevi koji razveseljuju i uzbuđuju ...* (Aralica²). Takav semantički odnos osobito dolazi do izražaja u poredbenim frazemima (*biti jak kao bik, škrt kao Škot, lijepa kao slika, plivati kao riba*⁵¹ itd.) – usporeditelj u njima ima generičko značenje, značenje razreda u kojem svi elementi dijele obilježje obuhvaćeno usporedbom a koje je svima poznato.

U drugima se usporedba uspostavlja između jednakih stupnjeva obilježja i radnji, u njima se uspoređivana obilježja određuju u odnosu na ljestvicu količinski izraženih jačina, neovisno o kakvoći njihova ostvarivanja – *Marija je lijepa koliko je Ana pametna, Koliko sam ja godina stariji, toliko si ti godina mlada* (Barić i dr.), *Kad svijet, koji i inače živi obespravljen u podzemlju, još jednom obespraviš i potjeraš u podzemlje, nisi ga nikamo potjerao, samo si ga spustio koji lakat niže, a za koliko si ga gurnuo dolje, za toliko si ga učinio nedohvatljivijim* (Aralica²).

U prvoj skupini rečenica uspoređivane radnje ili obilježja moraju biti isti i za usporedbenik i za usporeditelj jer je usporeditelj upravo etalon koji omogućuje vrednovanje i određivanje obilježja pripisana usporedbeniku. U drugoj skupini rečenica, obrnuto, obilježja (pridjevi) mogu biti različiti zato što se tvrdnje odnose samo na stupanj njihove jačine, ali zato obilježivači stupnja (determinatori) moraju biti isti. U prvim se jednakost (istovjetnost) odnosi na glagolsku skupinu u cjelini (V''), a u drugima samo na stupanj pridjeva (Spec A' ili Spec V'⁵², ne odnoseći se uopće na leksičku jedinicu (Marija može ne biti uopće lijepa i Ana može ne biti uopće pametna).

S pragmatičkoga gledišta usporeditelj ima povlašten status⁵³ u odnosu na usporedbenik. Usporeditelj je često poznat i govorniku i sugovorniku. Pa i onda kad im njegova obilježja nisu poznata, on služi kao referencijska točka. Cilj je poredbene tvrdnje obavijestiti sugovornika o usporedbeniku određujući ga u odnosu prema usporeditelju. Ako bitno obilježje usporeditelja nije poznato sugovorniku, on usporedbom biva obaviješten o odnosu koji povezuje usporedbenik i usporeditelj.

⁵¹ Takvi se frazemi tumače kao preoblike poredbenih zavisnih rečenica: *biti zdrav kao bik* ← *biti zdrav kao što je zdrav bik*, *plivati kao riba* ← *plivati kao što pliva riba*.

⁵² Razlika je između imenskih i glagolskih poredbenih ustrojstava s jedne strane i pridjevskih poredbenih ustrojstava s druge strane u tome što se kod imenskih i glagolskih ustrojstava obilježivači stupnja odnose samo na kvantifikatore, a kod pridjevskih mogu se katkad odnositi i na same pridjeve.

⁵³ O pragmatičkom statusu usporeditelja i o odnosu između jezičnih i logičkih jedinica i ustrojstava iznimno zanimljivo i uvjerljivo piše Rivara 1990.

Bitnim strukturnim obilježjem poredbenih rečenica kojima se izriče nejednakost jest odsutnost negacije u zavisnoj surečenici. Zavisna surečenica u takvim ustrojstvima ima inherentno negativan karakter. Da bi se opisao taj negativni karakter, u dubinskom ustrojstvu takvih rečenica pretpostavlja se negativni morfem, koji naknadno biva izbrisan. To je brisanje, tvrdi se u literaturi⁵⁴, povezano s pojavom obilježivača nejednakosti (sufiksalnog morfema u pridjeva i priloga) u glavnoj surečenici. Uvođenjem negacije⁵⁵ u zavisnu surečenicu nastaju poredbene rečenice nejednakosti, a uvođenjem obilježivača nejednakosti negacija zavisne surečenice postaje nepotrebna jer te dvije operacije imaju isti semantički učinak. Takvo razumijevanje negacije u zavisnoj surečenici potvrđuje i bliskost poredbenih rečenica s komparativom sa suprotno-poredbenim rečenicama s konjunktorem *a ne*⁵⁶ (*Jutro je pametnije nego večer – Jutro je pametnije, a ne večer*). Valja primijetiti da mogućnost nijekanja zavisne surečenice u poredbenim rečenicama koje izriču nejednakost ipak postoji, ali je vrlo ograničena. Ograničena je na sintaktičke uvjete u kojima se glagolski predikat ili samo zanijekana kopula glagolskoga predikata glavne surečenice (ne glagolska skupina ili pridjevski ili imenski predikat) ponavlja zanijekan u zavisnoj surečenici. *Ivan više radi nego što ne radi, Ivan puno više*⁵⁷ *radi nego što ne radi, Pri tom je, htio ne htio, a više je htio nego što nije, morao umjesto u lice gledati u njezina bedra i trbuh ... (Aralica¹).*

⁵⁴ Usp. Rivara 1990:23.

⁵⁵ Hrvatski poredbeni subjunktori *nego* i *negoli* vjerojatno čuvaju trag te dubinske negacije. Zanimljivo je kako Musić (1920) tumači komparativnu partikulu *ne*, koja je prisutna i u drugim slavenskim jezicima (rus. *neželi*, češ. *než, nežli*, slov. *nego*) i koja se obično upotrebljava raširena deiktičkom partikulom *go* ili *že* te kojoj se često pridružuje partikula *li*. *Nego* ne dolazi samo u poredbenim rečenicama nego dolazi i u suprotnim rečenicama. Adverzativno značenje upućuje na deiktičko *ne*, dok kauzalno i hipotetično, koje se javlja u disjunktivnom (češki *ne-bo*), pretpostavlja aseverativno. To hipotetično značenje partikule *ne* daje pravo da se i *ne-go*, *ne-že* kod komparativa tumači kao *kao*. Rečenica *Djevojka je ljepša nego vila* pretpostavlja rečenicu *Djevojka je lijepa *nego* (= 'kao') *vila*. »Osobito značenje može takav izraz dobiti kod suprotnosti. Ako n. pr. prema izjavi jednoga lica: »*Kiša pada*« drugo lice tvrdi: »*Kiša (samo) kao da pada*«, znači to: *Kiša samo prividno pada; samo se čini, da kiša pada, u istinu pak kiša ne pada*. Tako može partikula, koja je upravo hipotetična i znači 'kao', postati negacija. I ja doista držim da je **ne* tim načinom postalo indoevropskom negacijom.« (277).

⁵⁶ Na tu bliskost upozorava i Russkaja grammatika 1980:490.

⁵⁷ Tu valja upozoriti na zanimljivo sintaktičko ponašanje obilježivača stupnja *više* i *manje*. Oni za razliku od drugih obilježivača stupnja (*jako, veoma, vrlo, tako, toliko, dosta*), koji se ne mogu međusobno kombinirati i koji ne prihvaćaju determinatore,

Na drugom koraku po svojim strukturnim obilježjima mogu se razlikovati dva strukturna tipa poredbenih rečenica: poredbene rečenice raščlanjene strukture i poredbene rečenice neraščlanjene strukture. U rečenicama raščlanjene strukture zavisna surečenica odnosi se na glavnu surečenicu kao cjelinu, zavisna surečenica donosi zapravo dodatnu obavijest, a u rečenicama neraščlanjene strukture zavisna surečenica odnosi na jednu riječ u glavnoj surečenici, zavisna surečenica dopunjuje tu riječ zbog njezine gramatičke ili leksičke nepotpunosti. Iako se ta opreka odnosi na sve vrste zavisno složenih rečenica, s njom su uglavnom podudarne druge dvije opreke: restriktivnost/nerestriktivnost i restriktivnost (determinativnost)/apozitivnost, koje se u prvom redu odnose na odnosne rečenice. Restriktivna zavisna surečenica sužava opseg referencije jedinice na koju se odnosi, pojma označenog imenicom u odnosnim rečenicama, a nerestriktivna zavisna surečenica ne odnosi se ni na koju posebnu jedinicu u glavnoj, pa joj prema tome i ne sužava opseg referencije, riječ je dakle o dvjema posebnim referencijama.

Opreka restriktivnost/nerestriktivnost može se primijeniti i na poredbene rečenice⁵⁸. Ona poredbene rečenice dijeli na dva približno jednaka skupa – udio nerestriktivnih poredbenih rečenica veoma je velik. U nerestriktivnim poredbenim rečenicama najčešće dolaze subjunktori *kao što* (... *nego je ljubav prema rodnom ognjištu prirodna potreba, kao što je potreba da se pije voda i jede kruh* (Aralica¹)); *Ako mu perje samo ne naraste, zakitit će se tudim, kao što se mnogi pjesnici kite* (Aralica¹)); *koliko* (*Glasić joj je bio prodoran do vriska, ali u svom pjevnom opsegu dopadljiv i dojmljiv, koliko to dakako može biti glas jezika koji ne razumijemo* (Fabrio)); *kako* (*Matija je, koliko mu je grlo dopuštalo, otegnuto, kako se već doziva preko vode, onima na otoku u hladovini rekao tko je i otkuda dolazi ...* (Aralica²)); *Iz vatre u hladnoću, iz oduševljenja u klonuće, kako to već biva sa čovjekom koga kidaju strah i nade* (Aralica²) i nešto rjeđe *kao da* (zbog svoje modalnosti) *Kao da su sve vijesti zastarjele, kao da su sve nejasnoće pojašnjene, a svi sporovi riješeni – pred njima je stajao njihov život ...* (Aralica²); *Gledao je u nju, kad je ona za sobom zatvorila vrata, sav ozaren, kao da svojom naglom rječitošću i srećom što je iz njega zračila želi potisnuti njezinu zbunjenost* (Fabrio).

mogu biti modificirani (kvantificirani) količinskim prilozima *puno, mnogo, malo, kudikarno, daleko* itd. i tako modificirani mogu biti osnova za uspostavljanje poredbenih odnosa (*On je puno /kudikarno/daleko/više hodao nego što je trčao; Sada je ova kuća kudikarno/daleko/mnogo manje vlažna nego što je bila prije*). Tada ti kvantifikatori modificiraju obilježivače stupnja, a ne pridjeve ili glagole.

⁵⁸ O strukturnoj i funkcionalnoj srodnosti (paralelizmu) poredbenog i odnosnog sustava, tj. pridjevske i imenske skupine i o primjeni opreke restriktivnost/nerestriktivnost (apozitivnost) na ta dva sustava vidi opširnije u Milner 1973.

1. *Lijepa je kao što joj je i majka bila lijepa u njezinim godinama.*

2. *Ana je djevojčica koja je privržena majci, kao što su sve djevojčice privržene majkama u toj dobi.*

Nerestriktivne poredbene rečenice imaju sintaktička i semantička obilježja slična sintaktičkim i semantičkim obilježjima nerestriktivnih odnosnih rečenica. Nerestriktivne se poredbene rečenice od restriktivnih razlikuju interpunkcijski, prisutnošću zareza, a u govoru stankom, intonativnim prekidom. U nerestriktivnim poredbenim rečenicama (2) obje su surečenice obavijesno ravnopravne budući da je riječ o dvije posebne referencije – sadržaj zavisne surečenice ni na koji način ne određuje sadržaj glavne surečenice. Restriktivna je poredbena rečenica (1) cjelina koja samo kao cjelina može biti potvrdna ili niječna, dok nerestriktivna poredbena rečenica (2) sadrži dvije tvrdnje čija je istinosna vrijednost neovisna jedna o drugoj, pa se prema tome neovisno jedna o drugoj mogu i zaniijekati. U nerestriktivnu poredbenu rečenicu mogu se uvrstiti rečenični prilozi (rečenične modalne partikule) *Ana je djevojčica koja je privržena majci, kao što su nasreću (i inače, doduše, uostalom, zapravo) sve djevojčice privržene majkama u toj dobi*, a u restriktivnu ne mogu **Lijepa je kao što joj je nasreću (doduše, i inače, zapravo, uostalom) i majka bila lijepa u njezinim godinama*. U restriktivnim rečenicama pretpostavlja se nadređeni korelator (stupanjski modifikator) *jednako (isto)* i zbog njegova odnosa s podređenim korelatorom ne može se uvrstiti još jedan stupanjski modifikator uz pridjev glavne surečenice. **? Jako/veoma/prilično/previše/potpuno ((Δ jednako) je lijepa kao što joj je i majka bila lijepa u njezinim godinama*, a u glavnoj surečenici nerestriktivne poredbene rečenice takve je modifikatore moguće uvrstiti jer pretpostavljeni stupanjski modifikator nema odnosa prema stupanjskom modifikatoru zavisne surečenice. *Ana je djevojčica koja je jako (veoma, prilično, previše, potpuno) privržena majci, kao što su sve djevojčice privržene majkama u toj dobi.*

Nećemo reći da su neke restriktivne poredbene rečenice priložne, a druge odnosne, reći ćemo da su sve restriktivne poredbene rečenice korelative⁵⁹. To potvrđuje velik udio poredbenih rečenica odnosnoga tipa u masi poredbenih rečenica. Razmjerna odsutnost nadređenoga korelatora u poredbenim rečenicama kojima se izriče jednakost činjenica je površinskog ustrojstva. Nadređeni se korelator uvijek može lako i jednoznačno leksički eksplicirati s pomoću obilježivača stupnja (*isto, jednako, upravo, točno, baš, tako ... kao što*). Može se pretpostaviti da

⁵⁹ Utemeljenom nam se čini inicijativa M. Ježića (1988) da se sve zavisnosložene rečenice tumače i opisuju kao korelativna ustrojstva. Takvo bi tumačenje, istina, bitno pojednostavnilo i ujednačilo sintaktički opis zavisnosložene rečenice, ali bi, s druge strane, ukinulo mnoge bitne razlike (u prvom redu strukturne naravi) među njima.

u dubinskom ustrojstvu nadređeni korelator postoji, ali je naknadno izbrisan. Dakle, nema restriktivnih poredbenih rečenica bez nadređenoga korelatora.

Za proučavanje i tumačenje poredbenih rečenica bitne su još i opreke faktivnost/nefaktivnost (istinitost/neistinitost)⁶⁰ i modalnost/nemodalnost. Po kriteriju faktivnost/nefaktivnost razlikuju se subjunktori *kao što* i *kao da*. Rečenice sa subjunktorom *kao što* obilježene su s obzirom na taj kriterij – uvijek su faktivne, a rečenice sa subjunktorom *kao da* neobilježene su – mogu biti i faktivne i nefaktivne. Po opreci modalnost/nemodalnost razlikuju se subjunktori *nego da* i *nego što* (*nego da* uvijek označuje pretpostavljenu radnju). Za opis nerestriktivnih poredbenih rečenica važno bi također bilo šire proučiti njihov pragmatički i metatekstni karakter⁶¹. Takve rečenice naime mogu biti i u antepoziciji i u postpoziciji u odnosu na zavisnu surečenicu, a mogu biti i u nju umetnute. U poredbenim rečenicama odnosnoga tipa zavisna je surečenica često u antepoziciji, razlozi su tome obavijesne naravi.

Što se tiče složenih rečenica s veznicima i vezničkim sklopovima (*a*) *kamoli* i (*a*) *nekmoli*⁶², pridružujemo se analizi, argumentaciji i mišljenju M. Kovačevića⁶³ prema kojem te rečenice po sintaktičkom tipu pripadaju koordinaciji, a po značenjskim odnosima koji se njima izražavaju pripadaju skupini gradacijskih rečenica. Takve rečenice imaju sva strukturna obilježja gradacijskih rečenica: dvočla-

⁶⁰ O kriteriju faktivnost/nefaktivnost primijenjenu na poredbene rečenice vidi opširnije Petrović 1976.

⁶¹ Jedna vrsta takvih rečenica, koje se u literaturi obično nazivaju restriktivnima, ne odnosi se na sadržaj glavne surečenice nego na istinosnu vrijednost njezina sadržaja. *Velim, hajde da mu kažem da je živ, da je ispod užeta pobjegao, kao što sam čuo pričati sve budale okolo* (Aralica).

⁶² Usp. Kovačević (1976). Kod Kovačevića ti se veznici pojavljuju samo kao složeni veznici, vezničke konstrukcije. Međutim, i nesloženi oblici tih veznika jednako su česti (... *ne bi joj utekla ni najbrža brodica, kamoli mali; čarnac na dva vesla!* (Brlić Mažuranić); *Odbijaju iako umiru od žeđi: ispovratili su i dušu, kamoli ne bi gutljaj vode* (Fabrio)). U našem malom korpusu našli smo tek dvije potvrde za veznik (*a*) *nekmoli*. Njih je i u Kovačevićevim primjerima neusporedivo manje nego onih s veznikom *a kamoli*.

⁶³ Te se rečenice u gramatikama najčešće svrstavaju u poredbene. Tako postupa Maretić (1963) – on, doduše, *kamoli* ima i kao suprotni veznik, BHŽ (1965) – tu se još kaže da takve rečenice služe za isticanje velike razlike, Stevanović (1979) naziva ih »poredbenim rečenicama za izuzetnu nejednakost«, Katičić (1976) i Barić i dr. (1995) takve rečenice svrstavaju u suprotne. Jedina su iznimka, kao i u mnogo čemu drugom, Mrazović–Vukadinović (1990), koje takve rečenice određuju i opisuju kao gradacijske.

nost gradacijskog niza, strukturna zatvorenost, ustaljen raspored surečenica, uvjetovanost gradacije veznikom i prisutnost intenzifikatora. Njihovo je opće značenje značenje nerealizirane suprotnosti, a gradacija ide od očekivanijega prema manje očekivanom elementu. Jedino se ne možemo složiti s Kovačevićevim rješenjem da takve rečenice treba odrediti kao podvrstu sastavnih rečenica. Mislimo da ih je puno logičnije i opravdanije odrediti kao poseban strukturo-semantički tip nezavisnosloženih rečenica⁶⁴.

Nakon kritičkoga pregleda hrvatskih i drugih gramatika i dovođenja u analitički obzor njihovih rješenja strukturno-semantičkog statusa poredbenih rečenica te nakon opisa nekih, po našem mišljenju najvažnijih, sintaktičkih i semantičkih obilježja tih rečenica (ciljem nam nije bio iscrpan opis i klasifikacija svih njihovih strukturnih i semantičkih tipova⁶⁵) mogu se raspoznati, pratiti i razlikovati četiri linije, četiri načina razumijevanja, tumačenja i određivanja strukturno-semantičkog statusa poredbenih rečenica u hrvatskoj gramatičkoj povijesti⁶⁶. Jedna je linija koja povezuje Katičića s Barić i dr. — sve se poredbene i načinske rečenice određuju kao načinske, druga je linija koja povezuje Maretića s Težak–Babićem — poredbene i načinske rečenice uopće se ne razlikuju, nego se o njima govori kao o poredbenim ili načinskim rečenicama, tj. o poredbenim i načinskim rečenicama kao istovrsnim ustrojstvima, treća je linija koja povezuje Brabec–Hraste–Živkovića s Pranjkovićem — poredbene su samo one rečenice koje sadrže komparativ ili koju drugu riječ s komparativnim značenjem ili je pak značenje cijele rečenice komparativno, a četvrta je linija ona koja povezuje Webera Tkalčevića s Flor-schützem — sve su takve rečenice poredbene, a u poredbenima je katkad prisutno i načinsko značenje, načinskih značenjskih rečenica imenom nema.

Zanimljivo je da ni jedna hrvatska gramatika uopće ne uzima u obzir načinske rečenice uvedene subjunktorima *tako da*, *tako što*, *time da (što)*, *na taj način da (što)*: *Razgovor se odvijao tako da je urlao na njih da će im*

⁶⁴ Tako je učinjeno u gramatici Mrazović–Vukadinović (1990), a tako postupa i gramatika Češke akademije znanosti (1987). U gradacijske rečenice išle bi još i rečenice povezane dvomjesnim veznikom *ne samo ... nego (i)* i višečlanim veznicima *pa i*, *pa čak*, *pa čak i*, *čak i* itd.

⁶⁵ O poredbenim rečenicama objavila je V. Petrović dva veoma zanimljiva, teorijski i analitički utemeljena rada. Jedan od njih (1976) govori o semantičkim obilježjima konstrukcija s priložnim veznikom *kao* te uspostavlja kriterije za tipologiju takvih konstrukcija, a u drugom (1986) riječ je o nekim netipičnim poredbenim rečenicama (sa semantičkoga, sintaktičkoga i metatekstnoga gledišta) s veznikom *kao što*.

⁶⁶ Zanimljivo je da u hrvatskoj sintaktičkoj literaturi, koliko je nama poznato, nema ni jedne posebne rasprave o bilo kojem aspektu poredbenih rečenica.

zatvoriti kazalište (Danas); *Igrao se rata tako da svojom zardalom puškom prijeti drugima, i puca na sve živo* (Šoljan); ... *pa je to vrijeme iskoristio tako da je naučio čitati i pisati esperanto* (Kozarčanin); ... *odgovore podešavam tako da svaki od njih sadrži u sebi skrivenu po jednu udičicu koja za sobom povlači njenu repliku* ... (Desnica); ... *koji se manifestira uvijek na neki način, pa makar i tako da se raduje smradu* (Marinković); ... *shvatili su da na izmjenju sve bolesnije ekološke slike grada mogu utjecati jedino tako da se na izborima probiju u gradske i republičke skupštine* ... (Vjesnik); *Svoje sportske rezultate poboljšavao je tako što je marljivo trenirao; Umirio me je time da će mi pomoći pri preseljenju*. Takve se rečenice u literaturi obično nazivaju načinsko-instrumentalnim. Rečenice s *tako da* veoma su česte u književnim i publicističkim tekstovima, a rečenice s *tako što, time što* i *na taj način da (što)* više su obilježje upravnog, poslovnog, pa i publicističkog stila. Mislimo da su upravo takve rečenice prave načinske i samo načinske rečenice.

Mi se priklanjamo djelomično preinačenu Weber–Tkalčević–Florschützevu određenju opsega poredbenih rečenica. Dakle, mislimo da bi sve rečenice koje se tradicionalno određuju kao načinske i poredbene ili kao načinskoporedbene ili poredbenonačinske trebalo odrediti kao poredbene. I to ne samo stoga što je u njima dominantno poredbeno značenje. Naime, i među onim rečenicama koje se tradicionalno određuju kao načinske načinsko je značenje izrazito samo tada kad je riječ o glagolskim poredbenim rečenicama, o rečenicama s glagolskim predikatom (kad se uspoređuju dvije radnje). U takvim rečenicama dolazi do načinsko-poredbene homonimije. U pridjevskim, imeničkim i priložnim poredbenim rečenicama nema ni traga načinskom značenju: *Izgleдали ste tako umorni, kao da ćete zaspati stoječki* (Desnica); ... *taj je Oberleutnant mislio o nama tako ružno i tako gadno kao da nam je najljući i najstrašnji neprijatelj* (Krleža); *Lijepa je kao što joj je i majka bila lijepa u njezinim godinama; ... oči su bile izbuljene, usta kao da zijevaju, a obrazi napuhnuti* (Fabrio); *I nastala je tišina kao kad najednom zanijemim zvono*.

U tim rečenicama načinsko-poredbene homonimije nema. A zapravo i u glagolskim poredbenim rečenicama više se uspoređuju stupnjevi kakvoće ili količine radnje negoli sami glagoli. Pa i kad se uspoređuju obilježja jedne radnje, i tada je pretežnije poredbeno značenje (*Kad spasiš jednog čovjeka, kao da si spasio čitav svijet*). Poredbene rečenice s komparativom ili komparativu istovrijednim jedinicama i onako ne podliježu sumnji. Potanjim razlučivanjem značenja poredbenih rečenica mogle bi se razlikovati načinskoporedbene rečenice, poredbene rečenice sa značenjem stupnja i intenziteta, količinskoporedbene rečenice itd.

Izvori

- Aralica¹, I. 1979. *Psi u trgovištu*. Zagreb
Aralica², I. 1984. *Duše robova*. Zagreb
Barić i dr. 1995. *Hrvatska gramatika*. Zagreb
Brlić-Mažurić, I. 1988. *Priče iz davnine*. Zagreb
Danas 1990. Zagreb
Desnica, V. 1988. *Proljeća Ivana Galeba*. Sarajevo
Fabrio, N. 1986. *Vježbanje života*. Zagreb
Hašek, J. 1959. *Doživljaji dobrog vojaka Švejka I*. Preveo Lj. Jonke. Zagreb
Kozarčanin, I. 1937. *Sam čovjek*. Zagreb
Kreža, M. 1973. *Izabrane novele*. PSHK, knj. II. Zagreb
Kušan, I. 1972. *Koko u Parizu*. Zagreb
Marinković, K. 1981. *Kiklop*. PSHK. Zagreb
Šoljan, A. 1987. *Izabrana djela II: Izdajice, Kratki put*. Zagreb
Vjesnik 1980. Zagreb

Literatura

- Babukić, V. 1954. *Ilirska slovnica*. Zagreb
Barić, E. i dr. 1995. *Hrvatska gramatika*. Zagreb
Белошاپкова, В. А. 1967. *Сложное предложение в современном русском языке*. Москва
— . 1977. *Современный русский язык. Синтаксис*. Москва
Brabec, I., M. Hraste, S. Živković. S. 1965. *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*. Zagreb
Bresnan, J. 1970. On Complementizers. *Foundations of Language* 6. 297–321
Chomsky, N. 1973. Conditions on Transformations (Anderson & Kiparsky eds. 232–286); francuski prijevod *Essais sur la forme et le sens*, Paris 1980.
Collins Cobuild 1994. *English Grammar*. The University of Birmingham. Collins Cobuild
Dubois, J., G. Jonannon, R. Loyane. 1969. *Grammaire française*. Larousse. Paris
Duden 1984. *Die Grammatik*
Florschütz, J. 1943. *Hrvatska slovnica*. Zagreb
Frank, M. 1972. *Modern English*. New Jersey
Грамматика на съвременния български книжовен език 3. Синтаксис. София 1983.
Greenbaum, S., R. Quirk. 1990. *A Student's Grammar of the English Language*. Longman
Grevisse, M. 1969. *Le bon usage*. Gembloux Paris

- Helbig, G., J. Buscha. 1981. *Deutsche Grammatik*. Leipzig
- Ježić, M. 1988. Jezični status i kulturni kontekst u Sintaksi R. Katičića. *Jezik* 36/1–2. 14–48. Zagreb
- Katičić, R. 1986. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb
- Kovačević, M. 1986. Gradacione rečenice za nerealizovanu suprotnost u srpsko-hrvatskom jeziku. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 15/1. 103–114. Beograd
- Maretić, T. 1963. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb
- Milner, J. C. 1973. *Arguments linguistiques*. Paris–Tours
- . 1978. *De la syntaxe à l'interprétation*. Paris
- Mluvnice češtiny 3. Skladba*. 1987. Prag
- Mrazović, P., Z. Vukadinović. 1990. *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Novi Sad
- Musić, A. 1920. Komparativ i negacija. *Rad JAZU* 220. 270–280. Zagreb
- Parčić, C. A. 1873. *Grammatica della lingua slavica*. Zadar
- Petrović, V. 1976. O sintaktičkim konstrukcijama sa prostim i složenim priloškim veznikom kao. *Prilozi proučavanju jezika* 12. 47–65. Novi Sad
- . 1986. Netipične poredbene i načinske rečenice sa veznikom »kao što«. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 15/1. Beograd
- Pranjković, I. 1995. *Sintaksa hrvatskoga jezika : udžbenik za 3. razred gimnazije*. Zagreb
- Rivara, R. 1990. *Le système de la comparaison*. Paris
- Русская грамматика II. Синтаксис*. Москва 1980.
- Стевановић, М. 1979. *Савремени српскохрватски језик II*. Београд
- Стриханова, Л. В. 1983. *Строение неполносоставной послесюжной части в сравнительно-компаративных конструкциях*. У: *Синтаксис предложения*. Калинин
- Težak, S., S. Babić. 1992. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb
- Weber Tkalčević, A. 1959. *Skladnja ilirskoga jezika*. Beč
- Жиринова, Т. И. 1989. *Формирование союза больше ... нежели*. У: *Синтаксические отношения*. Калинин

Structural and semantic status of comparative sentences

Summary

The paper deals with the grammatical status of comparative sentences and their relationship with the sentences of manner: Do the comparative sentences exist? Are they a type of the sentences of manner or a special structural and semantic type of adverbial sentences? The comparative clauses are analysed within the correlative syntactic system. Their structural, functional and semantic characteristics are investigated and described, especially the characteristics of those comparative sentences which express similarity. By some of their characteristics, comparative sentences are similar to relational sentences. According to their structural, syntactic, and semantic features, we can distinguish on the one hand comparative sentences, which express similarity and the comparative sentences, which express difference (disimilarity) and, on the other hand, restrictive comparative sentences from non-restrictive comparative sentences. All sentences described in traditional Croatian grammars as sentences of manner and comparative sentences or sentences of manner or comparative sentences are in this paper considered comparative sentences. Only those sentences introduced by the subjunctors *tako da*, *tako to*, *time što* and *na taj način da/što* are regarded as the sentences of manner.